

¹⁶ Додатково див. : L'archéologie préventive / Les documents de travail du Senat : Serie «Legislation comparée». – № LC 138. – Octobre, 2004. – P. 10.

¹⁷ Pour une politique publique équilibrée de l'archéologie préventive... – P. 31.

¹⁸ Ournac P. Archéologie et inventaire du patrimoine national : recherches sur les systèmes d'inventaire en Europe et Méditerranée occidentale (France, Espagne, Grande-Bretagne, Tunisie). Comparaisons et perspectives / Perrine Ournac / These en vue de l'obtention du Doctorat de L'Université de Toulouse. – Toulouse, 2012. – P. 156.

¹⁹ L'archéologie préventive en France : quelques données chiffrées et cartographiées. – [Ressource électronique]. – Mode d'accès : www.lagazettedescommunes.com/.../rencontres-SDA-VDL2.pdf

²⁰ Code civil des Français... – P. 95.

²¹ Новый французский закон об исторических памятниках... – С. 106.

²² *Saujot C.* Op. cit. – P. 173–177.

Резюме

Малишев О. О. Археологічне право Франції: генеза та сучасний стан.

У статті досліджується археологічне право Франції як міжгалузевий правовий феномен і підгалузь законодавства про культурне надбання. Розглядається генеза археологічного права від прийняття Цивільного кодексу Наполеона 1804 р. до нашого часу. Робиться акцент на подвійному статусі археологічних об'єктів за публічним і приватним правом, суперечностях відповідних галузей, які в підсумку стимулюють розвиток і забезпечують комплексний характер археологічного права. Оцінюються перспективи подібних тенденцій в Україні.

Ключові слова: Франція, археологічне право, археологічні розкопки, археологічна спадщина, археологічна пам'ятка.

Резюме

Малышев А. О. Археологическое право Франции: генезис и современное положение.

В статье исследуется археологическое право Франции как межотраслевой правовой феномен и подотрасль законодательства о культурном достоянии. Рассматривается генезис археологического права от принятия Гражданского кодекса Наполеона 1804 г. до нашего времени. Делается акцент на двойственном статусе археологических объектов на основании публичного и частного права, противоречиях соответствующих отраслей, которые в итоге стимулируют развитие и обеспечивают комплексный характер археологического права. Оцениваются перспективы подобных тенденций в Украине.

Ключевые слова: Франция, археологическое право, археологические раскопки, археологическое наследие, археологический памятник.

Summary

Malyshev O. French Archeological Law: genesis and the actual state.

This article is devoted to research of the French Archeological Law as an inter-branch law phenomenon and a sub-branch of the cultural heritage legislation. Genesis of the Archeological Law from the adoption of Napoleon Civil Code (1804) till now is analyzed. The research emphasizes the dual status of the archeological objects in public and private law, contradictions of these branches which stimulate development of Archeological Law and insure its complex character. Expectations of similar tendencies in Ukraine are evaluated.

Key words: France, archeological law, archeological excavations, archeological heritage, archeological monument.

УДК 342.5.071

А. А. НАСТЮК

Андрій Анатолійович Настюк, кандидат юридичних наук, доцент Академії праці, соціальних відносин та туризму

ФІНАНСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТІАНСТВА

На сьогодні, при дослідженні децентралізуючих процесів у Київській Русі, прийнято вважати, що саме збільшення княжого роду та боротьба його нащадків за владу і були причиною розвалу держави. Ми ж, вивчаючи це питання, вирішили розглянути дану проблему через призму фінансів. Держава – це не тільки система утримання влади князем та вічем, а й розподіл фінансів між регіонами. Отже, для того, щоб об'єктивно дослідити процес початку розвалу Київської Русі, потрібно розглянути всі фактори, які так чи інакше могли вплинути на ці події. Одним із таких факторів ми бачимо в системі розподілу фінансів у Київській Русі.

Проблемою даного дослідження є недостатня джерельна база. Літописні дані, на жаль, є необ'єктивними, оскільки розглядають діяльність князів під кутом релігійної пропаганди. Тому в нашому дослідженні ми намагалися аналізувати літописні факти, не враховуючи при цьому оцінку літописців.

Фінансова діяльності князів була досліджена багатьма видатними вченими, такими як: Б. Д. Греков, П. П. Толочко, Б. А. Рибаків. Особливо вагомий внесок здійснив Б. А. Рибаків. Але незважаючи на пророблену авторами роботу, ще залишається багато питань щодо даної тематики, які потребують відповіді.

© А. А. Настюк, 2015

Метою статті є дослідження ролі та впливу фінансів на процес розвитку Київської Русі в післяхристиянський період. Особливу увагу буде приділено кінцю періоду правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

У період князювання Володимира є літописні дані про те, що підвладні землі платили данину гривнями. Тим, що ці дані фігурують у літописі, ми маємо завдячувати конфлікту, який виник між Великим князем Володимиром та його сином – князем Новгородським Ярославом. Підставою конфлікту стало небажання Ярослава виконувати свої зобов'язання з приводу сплати данини своєму батькові. Згідно з умовами Ярослав збирав кожен рік 3 тис. гривень, 1 тис. гривень він залишав для себе, а 2 тис. відправляв до Києва¹. Але в 1014 р. він відмовився платити гроші батькові. Батько, у свою чергу, почав готуватись до походу проти свого сина, але його смерть завадила йому це зробити.

Згідно з даними, в Новгороді збиралась данина в сумі 3 тис. гривень, з яких 2 тис. відправлялось до столиці. Але, крім Ярослава, Володимир посадив у підлеглих йому землях інших своїх синів, які, звісно, як і Ярослав, мали б збирати данину для свого батька. Отже, в Полоцьку збирав Ізяслав, у Турові – Святополк, Ростові – Борис, Муромі – Гліб, Смоленську – Станіслав, Древлянську – Святослав, Волині – Всеволод, Тмутаракані – Мстислав, у Пскові – Судислав. Слід зазначити, що в Новгороді спочатку князував В'ячеслав, але коли він помер, то на його місце Володимир поставив Ярослава. Доказом того, що сума у 2 тис. гривень була визначена і збиралась з усіх земель, може слугувати війна великого князя Ізяслава з солами, перемігши яких він визначив данину, що мала відправлятись до Києва, в 2 тис. гривень².

Отже, Володимир відправив 10 своїх дітей у різні міста Русі, щоб вони допомагали батькові управляти Руссю. І однією із функцій, які на них покладались, було збирання данини у грошовому еквіваленті, як, наприклад, збирав Ярослав. А якщо допустити, що кожен з них збирав приблизно однакову суму, яка, можливо, була визначена, то виходить, що діти Володимира збирали кожен рік 30 тис. гривень і відправляли до Києва 20 тисяч. Якщо взяти до уваги, що перерахований список підвладних великому князю земель неповний, то вказана нами сума є заниженою.

Але для нас цікавим є те, що це був за вид данини. Оскільки за описом Костянтина Багрянородного руси брали данину, ймовірно, сировиною, а не грішми. Можливо, за цей період економічний достаток русів зріс так, що вони могли вже платити данину не сировиною, а грішми. Але ця гіпотеза досить суперечлива, хоча повністю виключати її не слід. Ми вважаємо, що ця данина виплачувалась з міст і збиралась паралельно з полюддям. Для нас є важливим з'ясувати, чи виплачувана сума була постійною, чи змінювалась. Якщо сума була постійною, то можна допустити, що між містом та князем підписувався договір, згідно з яким головне місто певних земель виплачувало князю кожного року визначену суму за захист. А якщо сума змінювалась, то ці гроші князь міг отримувати з мита та 1/10 з прибутку купців, адже арабські джерела наголошують, що князь брав 1/10 з прибутку своїх купців³. Крім того, князі отримували прибуток з винесених ними судових рішень. Але ми схильні вважати, що цю данину брали з міст, адже жителі міста мали б вступати часто в торговельні відносини і тому їм було легше заплатити грішми, ніж сировиною.

Грошова данина могла еволюціонувати з полюддя, або вони існували паралельно. Але отримані прибутки князів із грошової данини не можуть не вражати, та, у свою чергу, пояснюється один із чинників роз'єднання Русі. Оскільки кожна із земель вже у період князювання Володимира збирала такий дохід, що могла протистояти центру, то в кожного з князів з'являлась спокуса не віддавати дві третини своїх прибутків Києву. Зазначимо, що раніше великі прибутки базувались на торгівлі з іноземними країнами (як це було на початку зародження Київської Русі), а вже після смерті Ярослава торгівля почала приносити прибуток із товарообігу в самій землі. Тому Київ як головний транзитер товарообігу з іноземними країнами втрачав свою стратегічну перевагу. Судячи із суми, яка надходила до Києва, Володимир вів політику фінансового обезкровлення підлеглих земель, підриваючи їх фінансове благополуччя, що призвело до призупинення процесу розпаду держави, адже важко підняти повстання проти Києва, не маючи коштів.

Прикладом може слугувати протистояння Ярослава із братом Святополком. Святополк, програвши битву Володимирі і втративши Київ за рахунок того, що встиг забрати державну казну, зміг отримати допомогу від польського короля та найняти багато найманців. Повернувшись на Русь, він розбив князя Ярослава⁴. А той був змушений тікати до Скандинавії, і тільки ініціатива новгородців, які оплатили продовження війни за власний рахунок, допомогла Ярославу виграти кампанію. Як бачимо, за Київський стіл по-справжньому боролись тільки два брати. Ярополк воював за рахунок державної скарбниці, а Ярослав – за рахунок невиплачених Києву стягнень. Інші брати, які чесно платили данину, не боролись за княжий стіл на початковому етапі. Це відбувалось не тому, що вони не мали амбіцій, а тому, що вчасно заплатили батькові данину, через що на момент його смерті були без грошей. Їм залишалось тільки сподіватись, що Святополк або Володимир не нанесуть їм удар. Це пояснює те, чому, наприклад, князь Тмутараканський Мстислав Хоробрий тільки через 10 років виступив на боротьбу за Київ. Але час було втрачено, і Ярослав за ці роки зміг посилити свої позиції у столиці, через що кияни не прийняли Мстислава⁵. Цей приклад вказує на те, що забирання 2/3 прибутків до столиці підтримувало мир та стабільність у державі в цілому, адже великий князь зосереджував у своїх руках основні ресурси країни, тоді як регіональні князі не мали достатньої економічної незалежності. На нашу думку, система зруйнувалась тому, що Великі князі не розраховували, що місцеве населення спонсоруватиме війну свого князя за власний рахунок, як це було з князем новгородським Ярославом. Раз новгородці змогли проплатити війну свого князя, то і заплатити вдвічі більшу данину вони теж змогли б. Тоді у них навряд чи були б гроші на втручання у внутрішні справи Русі.

Після смерті Володимира фінансова безпека Київської Русі руйнується. Через те, що брати вступили в протиборство між собою, то, ймовірно, вони перестали відраховувати свою данину в Київ. Це призвело до тимчасового послаблення столиці та до посилення регіонів, оскільки вони перестали відраховувати дві третини прибутків Києву і змогли б собі дозволити вдвічі збільшити свої полки. Звісно, для Києва не стало небезпекою протистояння однієї або двох земель, але після смерті Володимира була загроза, що на Київ підуть усі брати для того, щоб стати Великими князями. Це і послужило причиною, що князь Святополк, зайнявши київський стіл, намагався приховати смерть батька. Він розумів, що війна з братами у жодному разі не мала набути затяжного характеру, оскільки кожен пройдений рік конфлікту посилюватиме регіони та послаблюватиме Київ через руйнацію вседержавної системи збору данини, яка перестане перебувати до Києва. Тому, поки у Святополка зосереджувались більші матеріальні ресурси, ніж у його братів, йому потрібно було рішуче діяти. Рішення фізичного знищення братів було доволі вигідним для збереження централізації Київської Русі. З викладеного бачимо, якби Святополк не вбив Бориса, Гліба, Святослава, яка б тоді доля чекала Київську Русь? Літописці вказують, що Борис, дізнавшись про смерть батька, незважаючи на те, що у нього було військо, відмовився від боротьби, розпустив військо та визнав Святополка великим князем, хоч воєводи висловили сподівання, що саме він сяде в Києві і (що цікаво) кияни теж підтримували його. Але Борис відмовив їм ніби через те, що не виступить проти брата⁶. Святополк у той час направився до Вишгорода, звідки підіслав убивць до свого брата. Під час вбивства вишгородці убили слугу Бориса Георгія, в якого на ший була прив'язана золота гривня. Вишгородці так поспішали, що для того, щоб зняти цю гривню, відрубали йому голову, а пораненого князя викрали і відправили до Вишгорода, де варяги його й добили⁷. З цих подій можна дійти висновку, що вбивці дуже поспішали, але якщо Борис розпустив військо та знаходився лише зі слугами, то чому вбивці так поспішали? Другим цікавим фактом є те, що, як повідомляють літописці, Борис не проявляв тривоги навіть тоді, коли одержав попередження, що його вирішили вбити, і що нібито він навіть зброї не вийняв, а почав молитись Богу. Але вишгородці не мали вбивати його, і пораненим доставили до Святополка. А якби їм наказали вбити князя, то вони не везли б його до Святополка, а вбили б у таборі. Але чому літописець вказує, що Бориса поранили, адже якщо вишгородці хотіли його доставити живим, то їм було не вигідно поранити князя, адже з пораненим набагато важче возитися в дорозі. Очевидно, Борис оборонявся зі зброєю у руках і тому вишгородці поранили його, а поспішали вони з тієї причини, що боялись війська, яке він нібито розпустив і яке почне переслідування. Навіть коли в Бориса і не було війська, досить йому було прибути до Києва і скликати віче, щоб стати великим князем. Тому Святополк і вбив його.

Отже, не слід виключати можливість, що навіть Борис не хотів поборотись за великокняжий стіл. У цьому випадку дії Ярополка хоч і жахливі з точки зору моралі, але для держави вони є гуманними. Навіть коли б ці брати відмовились від великокняжого столу, то вони все одно б не платили Києву данину, що призвело б країну до розрухи. Те, що зволікання виявились не на користь Київського князя, є яскравим прикладом боротьби між Ярославом та його братом князем Мстиславом. У 1026 р. Тмутараканський князь Мстислав із військом підійшов до Києва, але кияни не впустили його в місто, і тому він сів у Чернігові. Спроба Ярослава силоміць вибити його із Чернігова закінчилась поразкою, після чого вони поділили Русь між собою. Згідно з цією угодою Київська Русь втратила на законних підставах данину із Чернігова, Переяслава та Тмутараканського князівства. Прибуток із цих земель почав надходити не до Києва, а до Чернігова, що, у свою чергу, могло сприяти швидкому посиленню останнього, але у 1034 р. князь Мстислав Хоробрий помер і Ярослав прибрав його землі собі. Саме завдяки консолідації своїх земель і поверненню своїх данників князь Ярослав зосередив усі фінанси Русі в своїх руках⁸. Далі князь Ярослав розпочав серію військових походів: у 1038 р. похід Ярослава на Ятвігів, 1040 р. – на Литву, 1041 р. – на Мазовшан, 1042 р. – на емь, 1043 р. – на греків, 1044 р. – на Литву, 1047 р. – на Мазовшан. У 1036 р. під Києвом Ярославом були розбиті половці. Слід зазначити, що в цій битві Ярослав, крім руських (київських) та новгородських полків, використав велику кількість найнятих варягів. Їх виявилось так багато, що вони були розміщені в центрі війська⁹.

Велика кількість найманців та часта динаміка походів вказує на те, що у Ярослава не було проблем із коштами завдяки відновленню фінансової системи, що охоплювала усі Руські землі, але він і надалі продовжував політику залучення нових данників і тим самим сприяв збільшенню своїх прибутків.

Отже, коли фінансова система, суть якої полягала у переведенні 2/3 данини із кожної підлеглої землі, відмінно працювала, то Київська Русь розширювала свою владу на сусідні землі з метою збільшення державної скарбниці. Князь Ярослав був перший з Володимировичів, який посіяв зерно сепаратизму для задоволення своїх владних амбіцій, але, захопивши владу в Києві, він стає поборником єдності Руських земель та збереження старої фінансової доктрини. Однак створений ним прецедент щодо несплати центру данини вже неможливо було зупинити.

По смерті Ярослава Київська Русь була розділена між дітьми, а титул Великого князя (за велінням батька) успадкував Ізяслав. Згідно з настановою Ярослава Ізяслав сів у Києві, Святослав – у Чернігові, Всеволод – у Переяславі, В'ячеслав – у Смоленську, Ігор – у Володимирі^{10,11}. Отже, після смерті Ярослава на Русі з'явились п'ять центрів князівської влади, чотири з яких підпорядковувались Києву.

Перше, що зробив Ізяслав, так це взяв під контроль Новгород, посадивши там свого посадника Стромилу. Це означає, що Новгород продовжив платити данину Києву. У 1058 р. помер син Ярослава – смоленський князь В'ячеслав. На його місце перевели його брата – Володимирівського князя Ігоря, але у 1060 р. він теж помер. Таким чином, у 1060 р. на Русі існувало три центри збору данини. Отже, після смерті цих двох

князів брати поділили їх володіння між собою. Але після того, як у Києві розпочалося повстання, Ізяслав був змушений втекти і, ймовірно, через це його брати Святослав та Всеволод перестають платити данину Києву.

У 1073 р. відбувся новий переділ землі. Причиною слугувала перемога Святослава та Мстислава над своїм братом Великим князем Ізяславом та повторне його вигнання з Києва. Владу прийняв Святослав, ставши Великим князем. Всеволод поступився йому переяславською землею, але отримав взамін чернігівську, яка була багатша за переяславську. Доволі цікава інформація щодо синів Святослава. Бориса він посадив у Вишгороді, Гліба – у Переяславі, Давида – у Новгороді, а Олега – у Ростові¹². Ми вважаємо, що князі через своїх дітей збирали данину для себе. У цей період важко сказати, чи платили данину князі великому князю, особливо коли його позиції були слабкі. Судячи з конфронтації полоцького князя Всеслава з київським князем Ізяславом, можна припустити, що Полоцьк припинив платити данину Києву. У 1064 р. син князя Володимира – онук Ярослава – захопив Тмутаракань, вигнавши сина князя Святослава Гліба¹³. Отже, у цей час Тмутаракань перестала платити данину Чернігову, оскільки знаходилась у конфронтації.

Таким чином, саме в цей період розпочався розвал єдиної фінансової системи та посилення земель. Звісно, дехто з князів намагались взяти Київську Русь під свій контроль. Більш-менш це вдалось сину князя Мстислава Ярославу Мономаху, але з його смертю процес розвалу продовжився. Причиною неможливості київських князів знову нав'язати свою владу було те, що з інших земель перестали вивозити 2/3 зібраної данини, що призвело до економічного зростання регіонів та дало їм можливість не тільки захищатись, а й боротись за лідерство у Київській Русі. Регіональні міста самі стали центрами княжої влади. Їхні діти починали звозити їм данину зі своїх підконтрольних земель, що сприяло появі нових фінансових центрів. Із збільшенням кількості нащадків Володимира Великого фінансові центри продовжували дробитись.

¹ Рыбаков Б. А. Мир истории / Б. А. Рыбаков. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 351 с. – С. 150.

² Татищев В. Н. История Российская / В. Н. Татищев. – М. : Ермак, 2005. – Т. 2. – 735 с. – С. 83.

³ Фроянов И. Я. Сборник документов по истории СССР IX–XIII ст. / И. Я. Фроянов. – М. : Высшая школа, 1970. – 261 с. – С. 48.

⁴ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 250 с. – С. 77.

⁵ Див.: Татищев В. Н. История Российская. – С. 73.

⁶ Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси / П. П. Толочко. – К. : Альтернатива, 2001. – 206 с. – С. 42–43.

⁷ Див.: Татищев В. Н. История Российская. – С. 66–67.

⁸ Аркас М. Історія України-Русі / М. Аркас. – К. : Вища школа, 1991. – 456 с. – С. 46.

⁹ Див.: Татищев В. Н. История Российская. – С. 75–81.

¹⁰ Див.: Татищев В. Н. История Российская. – С. 82.

¹¹ Гудзь-Марков А. В. Домонгольская Русь в Летописных сводах V–XIII вв / А. В. Гудзь-Марков. – М. : Вече, 2005. – 479 с. – С. 137.

¹² Див.: Татищев В. Н. История Российская. – С. 90.

¹³ Карамзин Н. М. Предания веков. Сказания, легенды, рассказы из «Истории государства Российского» / Н. М. Карамзин. – М. : Правда, 1988. – 766 с. – С. 149.

Резюме

Настюк А. А. Фінанси Київської Русі після прийняття християнства.

У статті досліджено вплив фінансів на процес розвитку Київської Русі в післяхристиянський період.

Після смерті Великого князя Володимира фінансова безпека Київської Русі тимчасово руйнується, оскільки брати вступили в протиборство між собою. Вони перестали відраховувати свою данину в Київ. Таким чином, саме в цей період розпочався розвал єдиної фінансової системи та посилення земель. Із збільшенням кількості нащадків Володимира Великого фінансові центри продовжували дробитись.

Ключові слова: Київська Русь, Князівська влада, Великий князь, данина, фінансова безпека, фінансова система.

Резюме

Настюк А. А. Финансы Киевской Руси после принятия христианства.

В статье исследовано влияние финансов на процесс развития Киевской Руси после принятия христианства.

После смерти Великого князя Владимира финансовая безопасность Киевской Руси временно разрушается из-за того, что братья вступили в противоборство между собой. Они перестали отчислять свою дань в Киев. Таким образом, именно в этот период начался развал централизованной финансовой системы и усиление земель. С увеличением количества потомков Владимира Великого финансовые центры продолжали дробиться.

Ключевые слова: Киевская Русь, Княжеская власть, Великий князь, дань, финансовая безопасность, финансовая система.

Summary

Nastyuk A. Finance of Kievan Rus after the adoption of Christianity.

In this article we examine the impact of finance on development of Kievan Rus after the adoption of Christianity.

After the death of Grand Prince Vladimir financial security of Kievan Rus was temporarily declined due to the fact that the brothers have entered into confrontation with one another. Thus, the collapse of the unified financial system and the strengthening of land began in this period. With the increasing number of the descendants of Vladimir the Great financial centres continued to multiply.

Key words: Kievan Rus, the princely power, the Great Prince tribute, financial security, financial system.